УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

СКОРОБОГАТЬКО Надія Михайлівна

ОЛЕКСАНДР КОНИСЬКИЙ НА ТЛІ СВОЄЇ ДОБИ

(Життя. Діяльність. Творчість)

10.01.01 — Українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ — 1996

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі української літератури Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Науковий керівник —	кандидат філологічних наук, доцент ГУЛЯК Анатолій Борисович
Офіційні опоненти —	доктор філологічних наук, професор ГНІДАН Олена Дмитрівна; кандидат філологічних наук, доцент ПОЛЯРУШ Ніна Степанівна
Провідна установа —	Київський Національний університет імені Тараса Шевченка.

Захист відбудеться "16" квітня 1996 р. о 14 год. 30 хв.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.33.04
в Українському державному педагогічному університеті
ім. М.П. Драгоманова
(252030, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися
в бібліотеці Українського державного педагогічного університету
ім. М.П. Драгоманова.

Автореферат розіслано "15" березня 1996 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Вишнев Г.П. ВИШНЕВСЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Спадщина О. Кониського (1836 — 1900) різноманітна в тематичному і жанровому аспектах, позначена новаторськими художніми пошуками. Її складовими частинами є понад 100 ліричних поезій, 80 епічних творів, десятки публіцистичних та літературно-критичних статей, фундаментальне наукове дослідження життя і творчості Т. Шевченка, підручники для школярів, сотні листів до М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка, О. Огоновського, братів Барвінських та багатьох інших діячів української культури. На жаль, далеко не все, написане О. Кониським, відоме читачам, навіть літературознавцям, бо залишилося або в архівах, або на сторінках малотиражних періодичних видань столітньої давності. Головне ж полягає у тому, що цей титан праці, відомий громадський і культурний діяч і досі залишається серед маловідомих.

Відтворення справжньої картини літературного процесу минулого, здеформованого і спотвореного вульгарно-соціологічними догмами і невиробленістю концепції українського письменства як неповторного національного феномена, нині вкрай на часі. Для вироблення такої концепції і створення на її основі синтетичного наукового дослідження про розвиток літературного процесу XIX ст. потрібні повнота фактів, відновлення забутих і несправедливо осуджуваних письменників, до яких упродовж десятиріч належав і О. Кониський.

Як активний учасник українського національно-визвольного руху, О. Кониський міг би повторити слова Т. Шевченка: "Історія мого життя є частиною життя мого народу". Без усвідомлення ролі О. Кониського у громадському житті, місця його спадщини в духовній скарбниці народу уявлення про найскладніший відрізок історії

українського культурно-національного руху буде неповним, а українська літературно-естетична думка залишиться збідненою. Однак і на сьогодні не все в діяльності і творчості О. Конiського з'ясоване, науково осмислене.

"Автобіографія" О. Конiського ("Світ", 1881), яку І. Франко назвав цінним вкладом в історію нашої літератури, жодного разу не передруковувалася; розвідку І. Франка "Про житє і діяльність Олександра Конiського" (1901) не вміщено в його 50-томнику; нарис "Огляд літературної діяльності Олександра Конiського" (1908) Ореста Авдиковича — раритет, малодоступний навіть дослідникам; стаття М. Сиваченка в "Історії української літератури у 8-ми томах" (т.4, кн.2, 1969), продубльована в передмовах до творів письменника (1986, 1990), попри всю свою грунтовність не заповнює всіх білих плям у біографії О. Конiського. Отже, дисертаційне дослідження про життя, діяльність і творчість О. Конiського є першим підступом до створення цілісної наукової біографії письменника і підготовки більш-менш авторитетного видання його творів.

Мета дослідження полягає в необхідності висвітлення в історико-літературному плані розмаїтої спадщини О. Конiського — письменника, публіциста, літературного критика, історика літератури, видавця, учасника культурно-просвітнього та національно-визвольного руху — на тлі свого часу і з позицій наших днів.

У цьому зв'язку в дисертації з'ясовуються:

— витоки суспільно-культурних та літературно-естетичних засад О. Конiського;

— роль О. Конiського в консолідації української інтелігенції, розмежованої імперськими кордонами;

— значення художньо-публіцистичних змагань О. Кониського за соціальну і національну свободу народу, за розвиток української літератури, мови, культури;

— генезис та естетична природа художньої творчості О. Кониського;

— поетичний світ О. Кониського як освоєння традиційної та нової естетичної свідомості другої половини XIX століття;

— образ ліричного героя як носія національної ідеї і виразника творчих пошуків митця;

— художні принципи письменника у відтворенні реального життя в прозі.

Матеріалом дослідження послужили прижиттєві видання та першодруки художніх творів; публіцистика, автобіографічні нотатки, епістолярій, що зберігаються у фондах рукописних відділів Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України, Центральної наукової бібліотеки ім. В.І. Вернадського НАН України, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Полтавського краєзнавчого музею, Київського історичного заповідника "Печерська лавра".

Теоретичну основу дисертаційного дослідження складають літературно-критичні праці І. Франка, С. Єфремова, Д. Донцова, М. Сиваченка, В. Смілянської, а також дослідження з історії української літератури Ф. Білецького, Н. Вишневської, О. Гнідан, М. Гончарука, І. Денисюка, Л. Дем'янівської, Н. Жук, Н. Калениченко, П. Хропка та ін.

Методи дослідження. В дисертації реалізовано системний, історико-генетичний і типологічний методи наукового вивчення літературних явищ.

Наукова новизна. Не оцінений належним чином за життя, О. Кониський і після смерті тільки зрідка попадав у поле зору дослідників.[1]

Захищено дисертацію Е. Ожоган "Проза Олександра Конського в контексті ідейно-естетичних пошуків української літератури другої половини XIX століття" (1990), що являє собою спробу спеціального дослідження одного із жанрів художньої спадщини письменника. Принагідні згадки про О. Конського знаходимо в працях Б. Бернштейна, А. Власенка, Н. Калениченко, М. Комишанченка, В. Поважної. Але в них здебільшого творчість письменника оцінюється в негативно-осудливому плані, зокрема тенденційно йдеться про згладжування ним "класових суперечностей в українському суспільстві", про підміну "соціальних проблем національно-культурницькими" тощо. На цьому тлі відрадною є спроба М. Бондаря дати об'єктивну оцінку ліричного доробку поета без традиційних політичних ярликів (Історія української літератури: В 2 т. — К., 1987. — Т.1). Окремої уваги також заслуговує передмова В. Смілянської "Біограф та його "Хроніка" до перевиданої праці О. Конського "Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя" (К., 1991), де ведеться грунтовна, науково-виважена, фахова розмова шевченкознавця про шевченкознавця, зокрема на великому архівному матеріалі висвітлюється праця О. Конського над біографією Кобзаря, відтворюється суспільно-політична атмосфера того часу. В. Смілянська делікатно, навіть вишукано вносить певні корективи до "Приміток", послуговуючись при цьому найновішими досягнення-

---

[1] Волинський П.К. Олександр Кониський і його повість "Юрій Горовенко". — К., 1929; Сиваченко М. Олександр Кониський // Історія української літератури: У 8 т. — К., 1969. — Т. 4 — Кн.2; його ж: Олександр Кониський і його проза // Кониський О. Вибрані твори. — К., 1986; його ж: Олександр Кониський // Кониський О. Оповідання. Повість. Поетична творчість. — К., 1990; Хропко П. О. Кониський та його спадщина // Рад. літературознавство. — 1986. — № 8, його ж: Проза О. Конського // Дивослово. — 1996. — № 1.

ми шевченкознавства, не применшуючи заслуг О. Кониського, не приховуючи пієтету і вдячності до нього.

Упродовж 40 років О. Кониський посідав чільне місце в національно-визвольному русі України як ідеолог, ініціатор, активний його учасник і "чорнороб". Настав час об'єктивно оцінити заслуги патріота-громадянина в повному обсязі, не минаючи "ні же титли, ні же тії коми". Наше дисертаційне дослідження — тільки скромна спроба монографічного вивчення життя, діяльності й творчості О. Кониського в контексті тогочасної епохи та з позицій наших днів.

Уперше об'єктом літературознавчого аналізу стали поетична творчість О. Кониського та розвиток національної ідеї в ній; оповідання "Конокрад Іван Дранка", "Не люби двох", "За кригою", "Півень", що друкувалися в газеті "Діло" і відбитком вийшли у Львові в 1889 році; повість "В гостях добре, а дома ліпше, історичне оповідання Дрозда" (1884); "Листи про Ірландію" (1881), передруковані з "Світу" і перевидані І. Франком у 1904 році з його ж передмовою; "Листи з Полтавщини" (1884); "Анастасіада, або Лихоліття в Чернігівщині" (1888), серія етнографічно-економічних нарисів "Дахнівці" (1894). Крім того, в дисертації докладно аналізуються статті "Український націоналізм" (1875) і "Коли ж виясниться?" (1875), простежується взаємопов'язаність теоретичних поглядів і художньої практики О. Кониського, відзначається вплив започаткованого ним жанру ідеологічної повісті та виробленого своєрідного художньо-публіцистичного стилю на дальший розвиток української художньої прози.

Теоретичне та практичне значення дисертації. Не претендуючи на вичерпне висвітлення названої теми, дисертація становить певний внесок у вивчення білих плям у біографії О. Кониського, в інтерпретацію художнього епосу письменника, у з'ясування місця і ролі його лірики.

Дослідження сприятиме осмисленню художньої творчості О. Кониського як складової і гнучкої субсистеми, у складі якої взаємодіють різні компоненти: жанр, проблематика, образ, тип, індивідуальний стиль тощо.

Результати дослідження можуть бути використані в лекціях з історії української літератури, при проведенні практичних і семінарських занять, написанні дипломних і курсових робіт. Вони можуть знадобитися і при підготовці наукового видання творів письменника, написанні робіт з проблем розвитку української літератури XIX століття.

Апробація роботи. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри української літератури Українського державного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Основні положення дисертації викладені у Матеріалах науково-практичних конференцій Українського державного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (1994, 1995) та у брошурах "Олександр Якович Кониський" (1995), "Поезія О. Кониського" (1995).

Структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури і переліку архівних джерел.

Основні положення, що виносяться на захист:

— Кілька десятиліть О. Кониський працював одночасно і паралельно на різних ділянках духовного життя — художній, публіцистичній, історико-літературній, критичній, брав участь у громадському і культурно-освітньому русі.

— О. Кониський бачив страшну хмару зросійщення, яка століттями висіла над Україною; як письменник, публіцист, літературознавець, громадсько-культурний діяч, він впливав на перебіг подій, привертав увагу інтелігенції до настійних запитів життя; намагався збури-

ти літературну атмосферу по обидва боки кордону, внести в неї свіжий подих пошуку та дискусійності.

— О. Кониський виробив і втілив у творчу практику свою концепцію культури як чинника в націотворчій функції інтелігенції, як комплекс духовних, моральних, політичних та релігійних аспектів, що формують державницьку націю європейського взірця.

— Поезія Кониського посідає певною мірою проміжне місце між творчістю Т. Шевченка і Лесі Українки з усіма її набутками і втратами, становить своєрідний синтез традиційної і нової естетичної свідомості кінця XIX століття.

— Реалістична приземленість художнього осмислення дійсності, провідне інтелектуальне начало в поезії О. Кониського пов'язані з утвердженням нового для української поезії другої половини XIX століття героя — українського інтелігента-патріота, борця за національну ідею.

— Панівною змістовою формою поезії Кониського стали як традиційні жанри медитативно-зображувальної лірики (елегія, міркування, послання, заклик), так і менш розроблені (медитація, філософський роздум, інвектива).

— Жанрово-стильові пошуки О. Кониського-прозаїка; ідеологічні повісті-хроніки ("Семен Жук і його родичі", "Юрій Горовенко. Хроніка з смутного часу"); автобіографізм прози, фактична, документальна основа її; утвердження нового героя-правдошукача в оповіданнях про село, націонал-народника, "нової людини", учасника національно-визвольного і культурно-освітнього руху в ідеологічних повістях-хроніках.

— Проза Кониського позначена цілісністю і водночас синкретизмом реалістичного, публіцистичного стилів з притаманною їм внутрішньою гармонією.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовується вибір теми, актуальність, наукова новизна, практичне значення дисертації; визначаються мета дослідження, її завдання та основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Життя і діяльність О. Кониського в контексті його доби і з погляду сучасності" в хронологічному аспекті розкриваються життєві і творчі шляхи О. Кониського і віхи становлення його як особистості, громадсько-просвітнього діяча; досліджується його педагогічна, наукова, публіцистична та літературно-критична діяльність.

О. Кониський висунув конкретну програму розвитку національної культури і практично втілював її в життя: був організатором і педагогом недільних шкіл, написав підручники ("Українські прописі", 1862; "Арихметика, або Щотниця", 1863; підручники з географії та історії, заборонені цензурою), книжку для народу з правознавства; відстоював потребу відкриття національних шкіл та викладання в них українською мовою, що в умовах національного гніту України було своєрідною формою боротьби за національні права українського народу.

Як член київського Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, О. Кониський разом з іншими вченими та громадськими діячами утверджував відчуття повноцінності українця як свідомого суб'єкта суспільного організму, заохочував українську громадськість до пізнання самої себе, своєї історії, культури, традицій; залучав до участі у справедливому, не одним життям оплаченому національно-визвольному русі.

Значна увага приділена дослідженню ролі О. Кониського в організації видавничої справи та співпраці в різних часописах підросійської і галицької України: від "Основи" (1861—1862), "Черниговского листка" (1862—1863); галицьких видань "Слово", "Мета", "Галичанин" (60-і роки) до "Правди", "Світу", "Зорі" і

"Киевской старины" (80—90-і роки). При його інтелектуальній та матеріальній підтримці засновано літературно-науковий журнал "Правда" (1867), товариство "Просвіта". З ініціативи О. Кониського організовано Товариство імені Т. Шевченка у Львові (1873), яке на початку 90-х років перетворилося в Наукове Товариство імені Т. Шевченка, що діяло у напрямку розбудови української науки, відродження національної культури на демократичній основі. На кошти, пожертвувані самим О. Кониським та Євгенією Милорадович, П. Кулішем і Д. Пильчиковим, куплено друкарню; десять тисяч крб. заповів Товариству О. Кониський після своєї смерті. Так було створено сприятливі умови для видання численних наукових збірників, піднесення української науки на європейський рівень.

Тісна і плідна співпраця з галичанами (І. Франком, братами Омеляном та Олександром Огоновськими, Олександром і Володимиром Барвінськими та ін.) зіграли неоціненну роль у консолідації галицько-українських сил, що дало підстави М. Грушевському назвати О. Кониського "найвизначнішим галицьким письменником"[1].

На основі аналізу статей "Коли ж виясниться?" ("Правда", 1875), "Український націоналізм" ("Правда", 1875), "Листи про Ірландію" ("Світ", 1881), "Листи з Полтавщини" ("Діло", 1884) з'ясовуються питання суспільно-політичного та естетичного ідеалу письменника-публіциста і критика. Акцент зроблено на філософію національної ідеї і пов'язану з нею націотворчу роль інтелігенції та проблему російсько-українських літературних взаємин, які раніше замовчувалися або фальсифікувалися.

У 70-і роки духовна спадщина, залишена шістдесятниками, піддається всебічній ревізії. Відбувається перегляд принципів моралі,

---

[1] Грушевський М. Пам'яті Олександра Кониського // Записки НТШ. — 1902. — Т. 39. — С. 11.

політики; принципів літературної критики і подальших шляхів розвитку українського суспільства та його культури.

О. Кониського особливо хвилює те, що матеріальна нива глушила моральну, а, найголовніше — національну, породжуючи найнебезпечніший бур'ян користі і космополітизму, що його так ревно проповідували окремі діячі. Вдаючись до численних аргументів, О. Кониський у публіцистичних і літературно-критичних статтях переконував громадськість у шкідливості космополітизму і ворожості російського шовінізму, які зводять нанівець реалізацію національної ідеї. Він розкривав обмеженість і кінцеву неспроможність концепції М. Драгоманова "слугувати дороговказом для поневоленої нації, оскільки будь-яка політична теорія, яка не спирається на націоналізм, — утопія". О. Кониський був глибоко переконаний у тому, що, не маючи національного грунту, годі добитися будь-якого соціального поступу.

О. Кониський висував на перше місце принцип національності літератури: "Наша українська література повинна зачепити націоналізм (...), бо наш націоналізм зв'язується з свободою. Ми не бажаємо, щоб українська література крутилася на тому одному колесі"[1].

Заклики М. Драгоманова до дружби і любові з росіянами в час неймовірних політичних, економічних і національних репресій не додавали ентузіазму українцям, особливо підросійським, котрі на собі відчули "дари" тої любові, яка в устах О. Кониського, І. Нечуя-Левицького, А. Кримського асоціювалася з "обрусінням", "русифікацією".

Погляди О. Кониського на літературу, на покликання письменника сформульовані в його численних літературно-критичних статтях

---

[1] Кониський О. Український націоналізм // Правда. — 1875. — Ч. 14. — С. 569.

про Т. Шевченка, М. Максимовича, О. Чужбинського, М. Костомарова, А. Свидницького, П. Куліша, а також у художніх творах.

У тогочасному письменникові літературному процесі не було жодного більш-менш помітного явища, яке пройшло б повз його увагою. Все, що з'являлося на літературному обрії, він не тільки оцінював, а й намагався своїми характеристиками окремих явищ впливати на літературний процес. О. Кониський ініціював немало всеукраїнських літературних дискусій, які відчутно пожвавлювали літературне життя, сприяли з'ясуванню сутності літературного розвитку. Починаючи із статей "Український націоналізм" і "Коли ж вияснится?", О. Кониський паралельно з національною ідеєю простежує розвиток у літературі ідеї соціальної, роблячи висновок, що найпослідовнішими представниками національної самосвідомості були якраз ті українські літератори, котрі стояли на міцних демократичних позиціях.

Чимало слушних міркувань висловив О. Кониський з приводу "теорії" літератури "для домашнього вжитку" та "чотирьох літератур", доводячи теоретичну неспроможність уявлень М. Драгоманова про українську літературу як про літературу місцевого, провінційного значення. Позитивно характеризують письменника його виступи проти антихудожніх писань, за розвиток української літератури у Східній Україні і Галичині.

Спадщина О. Кониського — літературного критика і публіциста становить інтерес і дотепер. "Учителем нетямущих", "апостолом націоналізму" вважали його сучасники. Заклики до праці на полі просвітнім і національнім, нагадування байдужим про їх обов'язок служити народові були найкращою струною його ідейної душі, провідним мотивом його поетичної творчості.

У другому розділі "Речник, будівничий і пророк національної ідеї: (Поезія Кониського)" досліджується поетична творчість митця, її місце

в художній спадщині О. Конiського та роль її в утвердженні національної самосвідомості українського народу. Поет працював на ниві літератури, яка, за словами О. Білецького, була зразу всім: політичною трибуною, публіцистикою, філософією, криком, плачем, стогоном поневоленої народної маси.

За життя О. Конiського видано тільки одну невеличку збірочку поетичних творів "Порвані струни" (Житомир, 1886), до якої ввійшли 34 поезії; друга збірочка, з 24-х поезій — "Вибір з поем Олександра Конiського" — вийшла у Львові 1901 року, вже після смерті поета. Не менше поезій донині залишились у журнальних першодруках та архівах. Отже, долю Конiського-поета не можна назвати щасливою.

У загальному тогочасному контексті версифікації поезія О. Конiського не відзначається різноманітністю; арсенал художніх засобів порівняно небагатий; коло тем, образів, настроїв, ритмомелодика поетичного вислову не виходили за рамки ним побаченого і прочитаного. Поезія Т. Шевченка, П. Куліша, Л. Глібова, С. Руданського, Я. Щоголева, Ю. Федьковича слугувала тією животворною традицією, на яку спиралося і з якої виростало новаторство О. Конiського — насамперед в утвердженні нового для української поезії другої половини XIX ст. ліричного героя — українського інтелігента з його багатогранними соціальними зв'язками; з осмисленням ним ролі митця як фактора соціального і національного визвольного руху ("На смерть Тараса Шевченка", "Пророк", "До Музи", "Розмова Музи з Поетом", "На Шевченківському вечорі" та ін.).

Попри всі труднощі ліричний герой О. Конiського невтомно працює для народу, конкретними справами досягає з ним єднання і довіри ("Старий", "Ніч на дворі", "Смерть ватажка перехожих", "Удосвіта", "Ратай", "Ти любиш, сидячи у хаті..." та ін.). Ліричний герой — це і сам автор, і типовий образ інтелігента-народника, учасника

національно-визвольних змагань. Звідси — адекватне поєднання біографічного часу героя з історичним. Культурництво, обмеження в праці, освіті — це данина добі, вимушений вияв глибоко захованих активних, войовничих спрямувань до визволення України.

Любов до України, боротьба за її свободу — ідея, що звучить навіть у пейзажній та інтимній поезії ("На березі моря", "Ніч на дворі: тихо, ясно", "Буває інколи порою", "В розкішній залі світло сяє...", "Вночі росою квітка пала", "Не грає безкрає, а спить", "Тебе я знов бачу, море" та ін.). Цей мотив розгортається в ліриці О. Кониського як розрада серця, обкипілого кров'ю за обездолену Україну. Патріотичне почуття сповиває серпанком трепетного жалю серце людини в хвилини особистого щастя; любов до рідного краю тривожить її під час відпочинку, серед розкішних морських краєвидів, краса яких допомагає забути болі й тугу. Та ніколи і ні за яких обставин не забувається неволя краю, уособлена в символічних образах долі, степових могил, вдови-України, найчастіше — в образі родини ("До родини").

О. Кониський не належав до поетів гостро соціального бачення, концептуального філософського мислення, хоч у його ліриці наявні вдалі спроби рефлексивно-філософських роздумів на тему минущості світу і людини ("Не сталося, як я гадав", "Схиливши голову униз", "Минули літа, утекли", "Ізо дня в день", "В розкішній залі світло сяє" та ін.), ремінісценції з біблійних джерел ("Ні, не зови мене на пир", "Не споминай старі печалі", "Ви підупали, земляки"); "байронівсько-лермонтовські" мотиви гордої самотності ("Пророк (За Лермонтовим)", "Прощання Чайльд-Гарольда (З Байрона)", "Думка. На скелі високій сиджу одинокий", "Одна-одинока берізка стоїть", "Схиливши голову униз") тощо.

У цих поезіях ліричне "я" превалює над ліричним персонажем, момент становлення над моментом зображення, внутрішній світ над

зовнішнім середовищем. Домінантним тоном поета, станом його душі виступає туга, на що вказують і самі назви циклів — "Скорбні пісні" (1876—1884), "З скорбних пісень" (1889—1890), куди ввійшли лірико-філософські поезії.

Джерелом туги як поетичного мотиву є спогад, що містить у собі момент знання про минуле, має генетичний характер, знання, в якому особистий досвід ліричного героя невіддільний від колективного досвіду етнічного середовища. Його індивідуальна пам'ять увібрала в себе історичну пам'ять народу, пам'ять колективної психології патріархального селянина, підсиленої ідеологією селянської національної державності в християнсько-релігійному варіанті.

У поезії О. Конiського не знайдемо революційних гасел, закликів до бою. Як художник чесний, він вважає своїм громадянським обов'язком розповісти про народний біль і трагедію нації, що втратила ті риси, які були для неї природними за часів козацтва. Закоханість у національну ідею — пафос лірики О. Конiського, який рідко вкладається у форму вибухів емоцій. У нього інша улюблена форма — розмірковування, рефлексії. Змістом роздумів є питання суспільні, філософські, етичні.

Етичну категорію спокою і рішучої дії обмірковує ліричний герой поезії "Спокою рабського не хочу я". Відмінні норми поведінки розглядаються не як особисті, а як загальні. Спокій у даному випадку як норма поведінки є для поета категорією аморальною. Автор говорить про спокій як про реального ворога людини-громадянина. І це не гола емоція, а міркування про життя, про норми суспільної поведінки ліричного героя.

О. Конiський-поет поступається своїм сучасникам, скажімо, П. Кулішеві, Я. Щоголеву, М. Старицькому. Та в одному він мав беззастережну перевагу: був речником, будівничим і пророком національ-

ної ідеї. Перебуваючи в тісних контактах з галичанами, публікуючись у їхніх виданнях, О. Кониський ніс з собою художні традиції Наддніпрянщини, здійснюючи таким чином живий кровообіг між роздертим державними кордонами тілом України, її народом.

Це почуття єдинокровності й обміну духовними цінностями, яке хоч і часом пригасало, все ж не припинялося ніколи також і завдяки О. Кониському, поетичну діяльність якого І. Франко назвав "першою пробою Українця заговорити безпосередньо до галичан і показати їм російські порядки. І в своїх віршах висловлював Кониський думки хоч не нові, але відповідні до потреб хвилі...

З тих віршів віє смілий, радісний настрій автора і всіх тогочасних українців, що надіялись при свобіднійшім розвою Росії здобути працею та просвітою відповідне місце й для свого рідного українського народа. Та, на жаль, на ті надії аж надто швидко вдарило лютим морозом"[1].

Лірика О. Кониського розрахована на загальну розмову з читачем, здатним і готовим пройнятись його настроями. В цьому полягала найважливіша пропагандистська мета автора як частки великого суспільного завдання: ідейного гартування інтелігенції — мужньої в боротьбі проти неволі, чесної в служінні народові; інтелігенції з широким світом духовних інтересів, здібної творити українську національну культуру демократичного змісту.

Поезія О. Кониського була й агітаційно-громадянською, і науково-дидактичною, і суб'єктивно-інтимною. Вона збуджувала суспільні думки і чуття, розширювала культурні горизонти людини, виховувала емоційну щирість і чесність, національну гідність і патріотизм.

Третій розділ дисертації "Ідейно-художні пошуки О. Кониського-прозаїка".

---

[1] Франко І. Про житє і діяльність Олександра Кониського. — Львів, 1901. — С. 9.

Проза О. Кониського різноманітна за тематикою, неоднакова за художнім рівнем. Життєвою основою його творів стали спостереження над трибом буття різних соціальних станів і груп Чернігівщини, Полтавщини, а також особисті враження, винесені із засланських часів та від спілкування з людьми під час адвокатської практики.

Життя селян, міської бідноти, чиновників, священиків, сільської та міської інтелігенції — такий зміст прози О. Кониського. Вже в ранніх оповіданнях (саме цей жанр переважав у творчості 60-х років) визначився демократизм їх тематики, чітко виражене прагнення письменника відтворити правду народного буття без прикрас, що зближувало його прозу з творчістю Марка Вовчка, "Народні оповідання" якої мали на О. Кониського великий вплив.

Уже в ранніх творах виявилися характерні риси індивідуального стилю О. Кониського-прозаїка: його тонка спостережливість, уміння підмітити суттєві деталі і явища життя, знання і майстерне володіння народним мовленням, його легка іронія, сповнена співчуттям до знедоленої людини, відтворення картин соціальної кривди з демократичних позицій.

О. Кониський, як і переважна більшість письменників, був переконаний, що справжній здоровий дух зберігся тільки в селі, отож, "між дітьми народу" за допомогою "тихого спокійного прогресу" можна оновити соціальне життя.

Задовго до Нечуя-Левицького і Панаса Мирного О. Кониський створив образи селян — борців за правду, справедливість і волю ("Протестант", друга назва "Дмитро Книш", "Панська воля", "Хвора душа" та ін.).

Важко уявити собі більш жорстоку кару, ніж та, яка випала на долю Гриця — героя оповідання "Панська воля". Здавалось, Бог тримав його на світі для найжорстокіших випробувань: кріпацька неволя,

афера з викупом, фізичний глум пана; втрата двох синів, дружини — вистачило б на всю громаду. Однак і за таких обставин Гриць не втратив "свого ідеалу".

Антін Прядка ("Хвора душа") до смерті мстився усім панам "без милосердія і зла" за наругу над ним, за публічне приниження його гідності і фізичної розправи за волелюбство. Ні прогон по селу у "мішку по саму шию" та звільнення з роботи, ні несправедливий штраф та "цілий тиждень хурдиги", присудженої суддею за антипанський виступ на зібранні громади, не поставили його на коліна. Дмитро Книш з однойменного оповідання — уособлення волелюбства, генетично успадкованого від народу, і, наперекір найстрашнішим перешкодам і найзвабливішим спокусам, збереженого ним навічно. Воля для Книша — це природний стан його душі. Він народився вільним і відповідно поводиться.

Задовго до "Лиха давнього і сьогочасного" та "Голодної волі" Панаса Мирного О. Кониський устами свого героя дає справжню оцінку облудної волі: "Прогула гутірка про волю! Люди зраділи, а Дмитро — ніби для нього те кріпацтво і байдуже! Прийшла і сама воля! Усі люди раділи, святкували, а Книш слова радісного не промовив, став і на волю нарікать. "Що мені, — каже, — з тієї волі, коли їсти нічого! І землі мало, і земля погана, самий пісок, і оброк за землю великий — нічим на Дмитра не вгодиш, усе не по його".

Суттєво, що О. Кониський бачив в окремій людині, в індивіді не тільки жертву й пасивний суб'єкт суспільних обставин, а й виявляв у ній об'єктивно зумовлений нахил, навіть тенденцію до боротьби проти цього світу несправедливості. Він володіє здатністю почути в її голосі ноти протесту. І хоч цей протест чи боротьба мають морально-індивідуалістичний характер, вони незалежно від задуму автора, відтворювали визвольні суспільні тенденції епохи. З творів прозаїка

постає образ людини, наділеної великою душевною силою, здатної, хай навіть невдало, виступити проти соціальної кривди.

Ставлення О. Кониського до післяреформеної епохи не було однозначним. Воно формувалося як складна суміш відштовхування і притягання, з притаманним прозаїкові особливо чутливим сприйняттям "пульсу епохи". Письменник зрозумів сутність ладу, в якому грубий грошовий інтерес став головною рушійною силою людських дій, де патріотизм і закони — тільки слова для лицемірного прикриття цього інтересу, що викликає численні злочини. Мовою художніх образів він показує, як гроші з'їдають сім'ю, перетворюють духовність у товар, спотворюють душі людей, особливо з середовища чиновників, міщан, попів ("Суддя Гарбуз", "Павло Бодько", "Бугай", "Сікутор", "Народна педагогія", "І ми — люде!").

Творчість О. Кониського 70-х років позначена складними ідейними пошуками, порушенням нових тем і проблем, глибшим художнім дослідженням дійсності, створенням нових образів і жанрових знахідок. Саме в ці роки помітним стало поєднання художнього, образного зображення різних сторін життя з публіцистичними їх оцінками. У цьому зв'язку О. Кониському справедливо дорікали за надмірну публіцистичність, за брак стрункіх сюжетних побудов, перевагу тенденції над змістом й естетичною стороною твору, за невідповідність її з правдою того життя, яке він показує. Та й сам О. Кониський не заперечував цих закидів. Постійно відгукуючись на потреби дня, він не встигав, за власним зізнанням, художньо обробляти свої твори, адже ж дбав передусім про ідею створюваного тексту. Одверта тенденційність характеризує, зокрема, ідеологічно-політичні повісті-хроніки ("Семен Жук і його родичі", "Юрій Горовенко. Хроніка з смутного часу", "Молодий вік Максима Одинця", "Порвані струни", "Грішники", "В гостях добре, а дома ліпше" та ін.).

"Нові люди" з творів О. Конiського — це культурники 60-70-х років, які борються проти національного гніту, обстоюють розвиток національної культури, практично дбають про виховання в народі національної свідомості та гордості. Таким мав бути Василь Клен з незакінченої повісті "Пропащі люди", такими постають Маруся й Опанас з оповідання "Перед світом", що має підзаголовок "Оповідання про людей нового часу" (1866). Значно ширшу сферу діяльності народника-ліберала показано в повісті "Семен Жук і його родичі".

Одним з найважливіших проблемно-тематичних аспектів повісті є моральні принципи, що лежать в основі характерів і діяльності демократа-сімдесятника. Ключовим для письменника стало питання про "практицизм" "нових дюдей", про співвідношення в їх моральному світі понять "вигода", "розрахунок", з одного боку, та "ідеали", "висока мета", з другого. Ці протиставні поняття художньо змодельовані в образах Джура і Жука. Джур — також "нова людина", людина як продукт капіталістичних відносин, тип підприємливого ділка, на котрий письменник дивиться з великим жалем, як на трагічну ознаку часу і породження його: "Хотілось би йти мимо отсих "нових" людей, та не минеш їх, як не минеш Дніпра, ідучи з Чернігова у Київ"[1] .

Віра в можливість справедливого розв'язання проблем, бажання переконати, що зло треба знищити, що слід творити добро; пристрасно наполеглива агітація за правду і докір тим, хто зраджує інтереси народу, хто глухий до народної біди, — такими чеснотами володіють нові люди в творах О. Конiського. Заклична, ораторсько-схвильована фраза, що формулює обов'язки і завдання, різко таврує брехню, надихає на дії, становить помітну рису художньо-публіцистичної манери О. Конiського.

---

[1] Конiський О. (О. Яковенко). Семен Жук і його родичі // Правда. — 1875. — Роч. 8 — Ч. 1 — С. 134.

Письменник добре знав становище й характер освіти на Україні, життя і побут учнівської молоді і професури. Схоластика, пропаганда реакційних ідей, неуцтво, підлабузництво, доноси; політика зросійщення, зневага національних традицій, мови, культури, — все це знайшло яскравий правдивий відбиток у повісті "Юрій Горовенко" (1883), головний герой якої мав, за задумом автора, стати еталоном нової людини. Юрій Горовенко, який упродовж усього життя не поступився ні правдою, ні істиною, який добре знав, що всі недуги, розпуста, темнота, соціальна неправда, "одне слово — уся сума зла, котрим клекоче наше життя, єсть ні що інше, як добуток економічних підвалин, на котрих збудовано соціальне життя людей"[1] . За цих умов Юрій Горовенко не зміг себе реалізувати. Він стає жертвою "смутного часу" і політичної системи, в яких тисячі людей гинуть, як собаки на шибеницях, а лави молоді гнояться в тюрмах, Сибірах, фортецях, де зашивають громаді уста, а слово заковують у кайдани; де велике зло росте й росте, як бур'ян, і вбиває всіх на своєму шляху. В такий час і в такій державі немає жодного шансу змінити стан речей.

Викриваючи "темне царство" російської імперії, осуджуючи жорстоку репресивну політику царського самовладдя, О. Кониський все ж не втрачав надій бути почутим своїми власть імущими адресатами, тому й апелював до їх совісті. Численними акцентами на сумних наслідках урядової політики письменник застерігав від страшного, всеохопного зла, спровокованого і загрозливого для власть імущих.

Для змалювання своїх героїв у динаміці, розвитку О. Кониський використовує їх біографії. В історії життя людини, в еволюції її поведінки, вчинків розкриваються соціальна суть та оригінальна індивідуальність особистості. Повісті "Семен Жук і його родичі", "Юрій

---

[1] Кониський О. Юрій Горовенко. Хроніка з смутного часу // Кониський О. Оповідання. Повість. Поетичні твори. — К., 1990. — С. 456.

Горовенко" побудовані у вигляді ланцюга біографій, пов'язаних між собою життєвими долями. Композиційна особливість повістей полягає і в послідовному розташуванні характерів та хронології їхнього життя на фоні суспільно-політичних подій у причиново-часовому зв'язку. Основним організуючим началом повістей О. Кониського служить не інтрига, не сюжетна ситуація, а провідна ідея — залежність людей від згубних для них обставин. Цій ідеї підпорядковуються всі епізоди творів, вона цементує їх, надає внутрішньої смислової і зовнішньої цілості.

Як принциповий захисник тенденційності у літературі, О. Кониський не сприймав об'єктивно-спокійного тону відображення. Від початку і до кінця він відкрито і послідовно захищав свої основні думки, активно втручаючись у події як спостерігач, коментатор-публіцист, строгий суддя. Підпорядковуючи змальовані картини життя національно-просвітнім проблемам, О. Кониський на перший план висував пропаганду відповідних ідей. Тому, як свідчив сам, "я не пильную за художественною стороною"[1].

Почавши в традиціях "старої" манери письма (оповідь від першої особи, перевага статичного, етнографічно-побутового опису з детальними подробицями), О. Кониський уже в 70-і роки значною мірою долає цю тенденцію: урізноманітнює форму своїх творів, робить спробу моделювати дійсність крізь призму настроїв персонажів, цілеспрямовано осмислює сюжети з життя інтелігенції, що відповідало історично назрілій потребі розширення тематичних обріїв українського письменства.

Оповідання і повісті О. Кониського відзначаються щирим демократизмом змісту, проникливим гуманістичним пафосом, національ-

---

[1] Лист О. Кониського до І. Франка від 4 жовтня 1884 р. // Рукописний відділ ІЛ НАН України. — Ф. 3. — № 1603. — Арк. 300—301.

ною ідеєю.

У висновках узагальнено результати дисертаційного дослідження порушеної проблеми.

Учителем нетямущих, апостолом і трибуном українського націоналізму, прапором цілої епохи називали О. Кониського за подвижницьку, саможертовно-одержиму сорокарічну працю задля України, задля відродження та розвою рідного народу.

В усіх жанрах художньої творчості і перекладацтва, критики і публіцистики, народопросвітньої і видавничої справи О. Кониський залишив помітний слід.

Після Шевченка і Костомарова О. Кониський — найстарший український письменник, в якого національна ідея проголошена сміло, виразно і послідовно. Програма його діяльності охоплювала географічні межі українського обширу, утверджувала ідеї націоналізму в усій великій Україні.

Лірика О. Кониського виражала загальні напрями розвитку української поезії другої половини XIX ст. з її прагненням до поглиблення демократизації художнього слова, з тенденцією до посилення її громадянськості та національної самосвідомості. Чітка соціально-естетична оцінка дійсності, пафосність інтонації, публіцистичність, трибунна лексика, використання виражальних можливостей змістових форм і композиційних побудов (громадянської елегії, інвективи, поетичного маніфесту, ліричного пророцтва) — такі ознаки стилю О. Кониського-поета.

Чільне місце в українському літературному процесі другої половини XIX століття належить О. Кониському-прозаїкові. Цінність епічної спадщини О. Кониського — в умінні автора відчути, побачити і художньо відтворити нового героя (селяна-правдошукача, інтелігента-культурника), реалізувати нову тематику (капіталізація села, взаємини

інтелігенції і селянства), модернізувати манеру викладу (оповідну, від третьої особи, об'єктивно-епічну), урізноманітнити епічні жанри (нарис, хроніку, публіцистичний роман, ідеологічно-політичну повість, тенденційний роман тощо).

Сорок літ плідної, поважної праці О. Кониського на всіх ділянках суспільного життя дозволили О. Авдиковичу поставити його ім'я поряд великих синів України — М. Костомарова, Т. Шевченка, П. Куліша, М. Драгоманова.

Повертаючись із забуття, багатогранна спадщина О.Кониського знову служить новим поколінням живим невичерпним джерелом праці, енергії й любові, яких так бракує усім нам для відродження тепер уже вільної, незалежної України.

Основні положення дисертації відображені у **публікаціях**:

1. Речник, будівничий і пророк національної ідеї: (Поезія О. Кониського): Матеріали для студентів філологічного фукультету заочної та вечірньої форми навчання. — К., 1995. — 29 с.

2. Олександр Якович Кониський: Матеріали для студентів філологічного факультету спеціальності "українська мова і література". — К., 1995. — 58 с.

3. Українська національна ідея в творчості Олександра Кониського // Освіта і культура: проблеми, пошуки, знахідки: Матеріали міжнародної наукової конференції. — Вінниця, 1995. — С. 93—95.

Скоробогатько Н.М. Александр Кониский на фоне его эпохи (Жизнь. Деятельность. Творчество).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 — украинская литература. Украинский государственный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 1996.

В работе с позиции сегодняшнего дня исследуется жизнь, деятельность и художественное наследие А. Кониского на фоне его эпохи; определяется генезис, эстетическая ценность, природа лирики и прозы писателя.

Творчество А. Кониского оценивается как самобытное и оригинальное явление в украинской литературе XIX века.

Skorobagatko N.M. Alexander Konysky against the background of his time. (Life. Activity. Creative work).

The Thesis for the Candidate's degree of philology, speciality — the Ukrainian literature, the Ukrainian state Pedagogical University, named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 1996.

A. Konysky's life, activity and artistic heritage against the background of his epoch is investigated as well as the genesis, an aesthetic value and the nature of the vriter's poetry and fiction is determined in the thesis.

A.Konysky's creative work is avaluated as an authentic and original phenomenon in the Ukrainian literature of the XIX — th century.

Ключові слова: змістова форма, моделювання дійсності, медитативно-зображувальна лірика, повісті-хроніки.